

ЗАХАВАННЕ ЭЛЕМЕНТАЎ ПАЭТЫЧНАГА СІНТАКСІСУ
ПРЫ ПЕРАКЛАДЗЕ

(на матэрыяле англійскай і беларускай моў)

Паэтычны тэкст мае свае асаблівасці на розных этапах яго стварэння і перакладу на іншыя мовы. Пры перакладзе неабходна перадаць не толькі фанетычныя і лексічныя асаблівасці верша, але і яго сінтаксічную будову. Сінтаксіс паэтычнай мовы таксама мае свае правілы ў перадачы розных адценняў выразнасці.

Сінтаксічныя структуры англійскай і беларускай моў характарызуюцца як агульнымі рысамі, так і значнымі адрозненнямі ў сваёй будове. І гэта не дзіўна, бо мовы належаць да розных тыпалагічных груп паводле сінтаксічнага складу. Як адна з моў аналітычнага складу, англійская мова мае цвёрды парадак слоў, а адхіленні ад правіл носяць экспрэсіўны характар. Інверсія мае лімітаваны характар, нават у паэзіі. Іншымі паказчыкамі адрозненняў можна лічыць прэпазіцыю і постпазіцыю прыметнікаў. На аснове гэтага мовы супрацьпастаўляюцца як мовы са свабодным парадкам слоў (беларуская) і «пазіцыйныя мовы», мовы з перавагай прэпазіцыі прыметнікаў (англійская) і мовы з постпазіцыяй прыметнікаў (польская) [1, с. 186].

Не толькі тропы (лексічныя выразныя сродкі), але і элементы паэтычнага сінтаксісу ўзмацняюць выяўленчыя магчымасці паэтычнай мовы, надаюць ёй розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні. Іх называюць стылістычнымі фігурамі. Яны адыгрываюць пэўную мастацкую ролю ў тэксце, дапамагаюць вобразнаму выражэнню думак і пачуццяў паэта.

Як захаваць элементы паэтычнага сінтаксісу ў перакладзе? І ці магчыма гэта ў перакладзе англамоўнай паэзіі на беларускую мову і наадварот? Якія спосабы перадачы стылістычных фігур існуюць пры перакладзе паэзіі? На некаторыя з гэтых пытанняў мы паспрабуем адказаць шляхам аналізу перакладзенай англамоўнай паэзіі на беларускую мову і беларускамоўнай паэзіі на англійскую.

Калі для перакладу бярэцца не асобнае слова або граматычная форма, а спалучэнне моўных адзінак, для перакладчыка ўзнікаюць складаныя моманты, якія тлумачацца двума фактарамі: несупадзеннем правіл лексіка-семантычнай спалучальнасці і розніцай у правілах сінтаксічнай спалучальнасці. У такім выпадку перакладчыку неабходна зрабіць выбар – захаваць від словазлучэння, зрабіць частковае пераўтварэнне ці прымяніць поўнае пераўтварэнне [2, с. 190].

Поўны пераклад выкарыстоўваецца тады, калі правілы спалучальнасці супадаюць у мовах. Так, напрыклад, назва верша Максіма Багдановіча «Першае каханне» перакладаецца як «The First Love». Частковы пераклад мае некалькі варыянтаў: скарачэнне, гэта значыць пропуск элементаў словазлучэння («April Rise»/«Красавік») (А. Henry), пашырэнне, гэта значыць дабаўленне

элементаў у словазлучэнні («The Seasons»/«Поры года») (I. Russel), функцыянальная замена, гэта значыць змена лексіка-семантычнага або марфалагічнага статусу элементаў словазлучэння («Wrapped In Winter»/«Зімовае ўбранне») (G. Schultz), перастаноўка, змена парадку слоў у рамках словазлучэння («Love's Philosophy»/«Філасофія каханья») (P. B. Shelly) [3].

Скарачэнні дыктуюцца складовай структурай радка. Напрыклад, пры перакладзе радка *What is this life, if full of care...* з верша «Leisure»/«Адпачынак» Уільяма Дэйвіса словазлучэнне *full of care* перакладаем як *у турбоце* (W. Davies). Радок з верша Антаніны Хатэнка *Мой Божа, Волю звыш прымаю* перакладаецца як *God, I accept the Will of Heaven* [4, p. 249].

Цяжкую праблему пры перакладзе з англійскай мовы на беларускую і наадварот ствараюць атрыбутыўныя словазлучэнні, якія патрабуюць дэтальвага аналізу перад перакладам. Напрыклад, радок *Green grasses grow* з верша Лэнгстана Х'юза «Silver Rain»/«Срэбны дождж» перакладаем як *Трава зазелянее* замест *Вырасце зялёная трава* (L. Hughes). Англійская перакладчыца Вера Рыч пісала ў адным з артыкулаў, што пры перакладзе беларускай паэзіі ў яе найбольшыя цяжкасці выклікалі беларускія «каляровыя» дзеясловы тыпу *чырванець, зелянець*, бо такіх дзеясловаў у англійскай мове няма [5, p. 45]. І пры перакладзе трэба мець гэта на ўвазе.

Яшчэ складаней перакладаць сказ, бо ў сказе існуе парадак слоў, які адрозніваецца ў англійскай і беларускай мовах. Калі ў беларускай мове парадак слоў адносна вольны, то ў англійскай мове ён фіксаваны. Праўда, у паэзіі правіла можа парушацца, але толькі ў некаторых выпадках.

Прыгадаем інверсію, перастаноўку слоў на нязвыклае для іх месца ў сказе. Інверсія надае фразе асаблівую інтанацыю, дапамагае лагічна і эмацыянальна падкрэсліць найбольш значныя словы і выразы. У беларускай мове гэта пастаноўка выказніка перад дзейнікам, азначэння – пасля азначаемага слова, дапаўнення – перад выказнікам. У вершы Алега Мінкіна ёсць такі сказ: *Які гэта жаль бачыць / у стылай імгле / сад абляцелы амаль*. У перакладзе Веры Рыч сказ гучыць наступным чынам: *It's painful when I see there / wrapped in the cold clammy mist / the orchard that stands all but bare* [4, p. 145]. Як бачым, словазлучэнне «назоўнік + прыметнік» (*сад абляцелы*) перакладаецца сказам. У англійскай паэзіі парадак слоў часта падпарадкоўваецца рытміка-інтанацыйнай структуры радка і структуры рыфмы. У вершы Роберта Бёрнса «Bonny Bells»/«Прыгожыя званочки» ёсць радок: *Fresh over the mountains breaks forth the morning* (R. Burns). Гэты радок можна перакласці сказам з прамым парадкам слоў (*Празрысты ранак прабіваецца праз горы*), але такога, як у арыгінале, эфекту не атрымаем. Мабыць, больш бліжэй варыянтам перакладу быў бы наступны: *Празрысты прабіваецца праз горы ранак*. Перакладаючы з беларускай на англійскую мову, трэба трымацца па магчымасці англійскага парадку слоў, як напрыклад: *Калі ўжо аціх лісцянадавы шал...* – *When the whirlwind of leaves falling down grew calm...*; *Божа, калі ты пачуеш літаны мае?* – *O God, when wilt Thou listen to my litanies?* [6, с. 26, 60].

Своеасаблівым сінтаксічным сродкам выразнасці лічыцца паралелізм, прыём паралельнага размяшчэння аднатыпных па сваёй будове элементаў паэтычнага тэксту як, напрыклад, у вершы Янкі Купалы «Песня», дзе супастаўляюцца прыродныя з’явы з жыццём маці і яе сына. Гэты прыём абавязкова захаваць у перакладзе:

Там, гэі, на ліне, на расахатай, / Птушка гняздо ўе, будуе, / Там у хаціне, там у пахілай / Маці сыночка гадуе;

There, in the linden which is branchy, / A bird is making a nest, / There, in a poor hut which is bending, / Mother is raising her son (пераклад А. Таболіч).

Розныя віды паўтораў – тыповая з’ява для паэтычнай мовы. Паўтараючы асобныя словы і фразы, паэт падкрэслівае іх значнасць. Паўторы не вельмі цяжка захаваць пры перакладзе. Гэта і робіць Алесь Разанаў пры перакладзе паэмы Томаса Стэрна Эліята «Ash Wednesday»/ «Попельная Серада»:

Because I do not hope to turn again / Because I do not hope / Because I do not hope to turn;

Бо не маю надзеі вярнуцца ізноў / Бо не маю надзеі / Бо не маю надзеі вярнуцца [7, с. 49].

Паўторы бываюць рознымі: метр, алітарацыя, паўтор марфем, слоў і фраз, паўтор канструкцый. Як прыклад возьмем радкі з санета XVIII Уільяма Шэкспіра:

So long as men can breathe or eyes can see, / So long lives this and this give life to thee.

У перакладзе Уладзіміра Дубоўкі яны гучаць наступным чынам: *Ты будзеш жыць, аж покуль будуць людзі, / І будуць вочы бачыць, дыхаць грудзі.*

Як бачым, у перакладзе паўтор захаваўся толькі ў слове *будуць*. А другі радок пераўтвораны моцна дзеля рыфмы.

У паэме «Song of Hiawatha»/«Спеў аб Гаяваце» Генры Лангфэла паўтор стварае фальклорны каларыт і надае вершу песенную рытмічнасць. Для захавання гэтай асаблівасці ў перакладзе Аркадзь Куляшоў таксама карыстаецца паўторам першага прыназоўніка, але словазлучэнне з другім прыназоўнікам (of) трансфармуецца ў іншую структуру:

With the odors of the forest, / With the dew and damp of meadows, / With the curling smoke of wigwams, / With the rushing of great rivers (H. Longfellow);

Дзе народжаны легенды / З іх лясным духмяным пахам, / З халадком лугоў вільготных, / З мірным дымам над вігвамам [8, с. 17].

Стылістычная фігура шматзлучнікавасці, паўтарэння злучнікаў паміж аднароднымі членамі сказа, часта запавольвае тэмп паэтычнай мовы, надае вершу ўзнёсласць і падкрэслівае сэнс кожнага слова. Напрыклад:

І пушча, і поле, і рэкі тут чулі, / Як Цётка спявала, як марыў Бядуля, / Як слёзы рассыпаў Мацей Бурачок (П. Броўка);

And pushchas, and fields, and rivers – all heard / How Tsiotka was singing, Biadulia was dreaming / How tears were shed by Matsey Burachok (пераклад А. Таболіч).

Злучнік паўтараецца і ў вершы «Journey of the Magi»/«Паломніцтва вешчуну» Томаса Стэрна Эліята, дзе ён анісвае цяжкі шлях да сапраўдных хрысціянскіх каштоўнасцей. Верш напісаны *verse libre* і пабудаваны на пэўным сінтаксічным рытме. Цяжкасць заключаецца ў тым, як перастварыць тэкст арыгінала сродкамі беларускага сінтаксісу так, каб дасягнуць адпаведнага эстэтычнага эфекту:

And the night-fires going out, and the lack of shelters, / And the cities hostile and the towns unfriendly / And the villages dirty and charging high prices; / A hard time we had of it;

І начныя кастры затухалі, і схавацца не было дзе, / І варожасць гарадоў, і няветлівасць мястэчкаў, / І бруд у вёсках, і высокія цэны ўсюды – / Вельмі цяжкі час быў у нас.

Тут паўтор злучніка падкрэслівае адну за другой цяжкасці на шляху да святыняў, а інверсія дапаўнення ў заключным радку ўзмацняе эфект [7, с. 63].

З беларускай мовы прывядзем пераклад з верша Таццяны Сапач, зроблены Верай Рыч, дзе падкрэсліваецца займеннік *мы*:

Мы – дзеці чорнага горада, / Мы выйшлі з ягонага чэрава, / Мы сталі ягоным голасам;

We are children of a black city, / We have come out of its belly, / We have become its voice [6, с. 18].

Такія паўторы называюцца анафарай. Кальцавая анафара таксама мае месца ў паэзіі. Напрыклад, у вершы Альфрэда Тэнісіна «Званіце, званы»:

Ring out, wild bells, to the wild sky, / The flying clouds, the frosty light, / The year is dying in the night, / Ring out, wild bells, and let him die! (A. Tennyson);

Званіце, дзікія званы / Аж да аблокаў, што плывуць. / Год памірае уначы, / Званіце, дзікія званы! (пераклад А. Таболіч).

Эпіфара – паўтарэнне слоў або выказаў у канцы паэтычнага твора. Эпіфара звычайна падкрэслівае, узмацняе агульны каларыт твора. Напрыклад, у вершы «Spring»/«Вясна» Уільям Блэйк у кожнай страфе паўтарае *Merrily, merrily to welcome in the Year*. Пераклад павінен захаваць гэтую асаблівасць: *Весела, весела, весела ўсім!*

Фігура, калі паўтараецца слова на стыку дзвюх канструкцый, называецца падхватам, які, па-першае, паказвае сувязь паміж дзвюма ідэямі, а, па-другое, узмацняе экспрэсіўнасць і рытм. Як прыклад, прыгадаем радкі з верша Джона Кітса «Ode on a Grecian Urn»/«Ода грэчаскай вазе» [9, р. 213–214]:

Beauty is truth, truth beauty, – that is all / Ye know on earth, and all ye need to know;

Прыгажосць – праўда, праўда – прыгажосць, / Вось і ўсё, што трэба ведаць вам, зямлянам.

Супрацьлеглы працэс (бяззлучнікавасць) назіраецца пры адсутнасці злучнікаў. У вершы Роўзмары Гарлэнд «Rainbow»/«Вясёлка» выкарыстоўваецца пералік без злучнікаў, што падкрэслівае прыгажосць вясёлкі з яе непаўторнымі колерамі, якія плаўна пераходзяць адзін у другі:

Violet, indigo, blue and green, / Yellow, orange and fiery red... (R. Garland);
Фіялковы, кубавы, зялёны і сіні, / Жоўты, аранжавы, ярка-чырвоны.

У адным з апошніх вершаў Рыгора Барадуліна ёсць пералік розных вобразаў Радзімы. Аўтар нават не ставіць косак перад словамі пераліку, а каб падкрэсліць іх, раздзяляе іх кропкамі [10, с. 548]:

Песня пеўня. / Серп маладзічка. / Годная шляхцянка брукаванка. / Тая ж тумановая фіранка. / Гулкая гамонка малатка;

Songs of the cock. / The sickle of the moon. / The worthy ladylike cobbled street. / The curtain veiled in mist. / The resonant voice of a hammer (пераклад А. Таболіч).

Неабходна звярнуць увагу на стылістычную ролю адмоўя. Па-першае, яно сведчыць пра ўсхваляванасць, ажыўленасць героя, па-другое, робіць радок лаканічным. У вершы М. Арнольда адмоўе мае эмацыянальнае адценне адчаю:

Eh, love, let us be true / To one another! For the world... / Hath really neither joy, nor love, nor light, / No certitude, no peace, no help for pain. (M. Arnold);

Любая, давай гаварыць праўду / Адзін аднаму! / Бо ў свеце... / Няма любові, няма і радасці, / Няма веры, няма спакою, няма ратунку ад болі (пераклад А. Таболіч).

У вершы пра маці Рыгор Барадулін пры дапамозе адмоўя перадае свой сум і нявыказаны боль:

Сказаць мне слоў апошніх не змагла, / Я не пачуў, што гаварылі вочы. / Была хвароба прыжывалкай ціхай, / А не было каму падаць вады [Там жа, с. 428];

You had no chance to say your parting word, / I did not feel what eyes had me to teach. / The illness dwelled as sponges in the heart / But no one came to quench my mother's thirst (пераклад М. Савіцкага).

Шматпрыназоўніканасць дазваляе вылучыць інтанацыйна словы і выразы і надае ім адпаведную экспрэсіўнасць. Як прыклад прыводзім радкі з верша Уладзіміра Арлова:

У спакоі тваіх вачэй, / У смаку тваіх слёз, / У таемнасці тваіх слоў;
In the peace of your eyes, / In the taste of your tears, / In the mystery of your words (пераклад В. Рыч).

Рытарычнае пытанне мае сваёй мэтай звярнуць увагу чытача на тую ці іншую з'яву. Прыклад з верша Таццяны Сапач «Вясна»:

Хто цябе намалюе, / Бяссоньне вясновай начы?;
Who can paint you, ever, / O insomnia of the spring night? (пераклад В. Рыч).

Паэтка сцвярджае, што намаляваць бяссонне немагчыма, бо гэта «спалоханы голас, зацятая цемра, звыклы страх і змора».

Роберт Брыджэс перадае пачуццё жалю і суму па мінулых шчаслівых днях, калі прырода поўнілася прыгожым жыццём. У вершы «Салаўі»/ «Nightingales» ён пісаў:

Where are those starry woods? / O might I wander there, / Among the flowers, which in the heavenly air / Bloom the year long! (R. Bridges);

Дзе ж зорныя лясы, каб мог блукаць там я / Сярод чароўных кветак, якім цудоўнае наветра / Дае жыццё ўвесь год! (пераклад А. Таболіч).

У перакладзе рытарычнае пытанне можна перадаць таксама адмоўным сказам, як гэта зрабіў У. Дубоўка ў XVIII санеце Шэкспіра:

Shall I compare thee to a summer's day? – Я з летнім днём цябе не параўнаю.

Дарэчы, Самуіл Маршак захоўвае рытарычнае пытанне: *Сравню ли с летним днём ее черты?*

Рытарычны зваротак мае наступную сутнасць: падкрэсліць зваротак з мэтай ўзмацнення выразнасці верша. Захаваць такі зваротак пажадана ў перакладзе.

А рытарычны вокліч ужываецца як эмацыянальная рэакцыя на пэўную падзею. Таццяна Сапач ужывае рытарычны вокліч каб выказаць сваё захапленне падзеяй:

О Час пераможных шэсьцяў – / Крышацца брукі ад маршаў;

О time of victorious processions – / The pavements crackle with marshes!
(пераклад В. Рыч).

Сутнасць умаўчання ў паэтычнай мове – выконваць розныя функцыі, сярод якіх можна назваць такую, як даць магчымасць чытачу самому паразважаць над працягам. Пімен Панчанка заканчвае сказ менавіта з такой мэтай:

Бадзяешся, цікавішся / І праўдаю, і казкамі... / Музеі ватыканскія, / Халупы афрыканскія...;

We wander and get interested / In real things and fairy tales... / Museums in Vatican, / Shabby huts in Africa... (пераклад А. Таболіч).

У вершы «Маналог пад калядны блюз»/«Talking After Christmas Blues» Эйдрыян Хенры ставіць мэту падкрэсліць кожны момант святочнага каляднага стала і выказаць свае пажаданні:

There was whisky / vodka / dry Martini /... and 12 New Year resolutions / all of them about you (А. Henry);

Была гарэлка, / віскі, / сухое віно Марціні /...і дванаццаць навагодніх пажаданняў / звязаных толькі з табою [3].

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што роля паэтычнага сінтаксісу ў перадачы розных эмоцый даволі значная. І перадаць сінтаксічныя асаблівасці верша пры перакладзе таксама важна для захавання эстэтычнай функцыі. Але мовы адрозніваюцца ў спосабах выражэння розных сінтаксічных сродкаў. У перакладзе з беларускай на англійскую мову найцяжэйшым момантам нам бачыцца пераўтварэнне інверсіі і пераклад розных прыназоўнікаў, якія значна адрозніваюцца ў параўнаных мовах, а ў перакладзе з англійскай на беларускую мову значную цяжкасць ствараюць марфалагічныя адрозненні і рытмічная будова англійскага радка, якія моцна ўплываюць на сінтаксічную структуру верша.

ЛІТАРАТУРА

1. *Сцяцко, П. У.* Уводзіны ў мовазнаўства : дапаможнік / П. У. Сцяцко. – Гродна : Гродз. дзярж. ун-т, 2001. – 229 с.
2. *Казакова, Т. А.* Практические основы перевода / Т. А. Казакова. – СПб. : Союз, 2000. – 320 с.

3. *Таболіч, А. У.* Срэбны дождж / А. У. Таболіч. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1999. – 112 с.
4. *Poems on Liberty / Reflections for Belarus / transl. V. Rich.* – Prague : Radio Free Europe / Radio Liberty, 2004. – 312 p.
5. *Rich, V.* Slutskija Tkačykhi – A Translator’s View / V. Rich // *Zapisy* 22. – N. Y., 1996. – P. 45–58.
6. *Сапач, Т.* Няхай не пакіне нас Восень : вершы / Т. Сапач ; пер. В. Рыч. – Мінск : Медысонт, 2008. – 72 с.
7. *Таболіч, А. У.* Ліхтарык глогу : пераклады English – Belarusian / А. У. Таболіч. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2006. – 108 с.
8. *Лангфэла, Г.* Спеў аб Гаяваце : паэма / Г. Лангфэла ; пер. А. Куляшова. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 157 с.
9. *Keats, J.* Selected Poems / J. Keats. – London : Penguin Books Ltd, 1996. – 247 p.
10. *Барадулін, Р.* Et Orbi Omni / І свету ўсяму // Р. Барадулін. – Мінск : Рым.-катал. парафія Св. Сымона і Св. Алены, 2016. – 680 с.
11. *Таболіч, А. У.* Таямніцы мастацкага перакладу / А. У. Таболіч. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 148 с.

В. У. Фурс (Мінск)

ЛЕКСІЧНЫ СКЛАД СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ БІБЛІЙНЫХ ПЕРАКЛАДАЎ: КРЫНІЦЫ ФАРМІРАВАННЯ

Вывучэнне мовы біблейных перакладаў на пачатку ХХІ ст. з’яўляецца працягам традыцый, закладзеных у беларускай біблеістыцы даследчыкамі перакладаў Ф. Скарыны і В. Цяпінскага, канфесійных твораў часоў Адраджэння і Рэфармацыі. Дыскусіі ў друку, абмеркаванне пытанняў пра творчую свабоду перакладчыка Святога Пісьма, пра магчымасць міжканфесійнага беларускага перакладу сведчаць пра цікавасць грамадства і запатрабаванасць даследаванняў, прысвечаных сучасным беларускім перакладам Бібліі.

У нашым даследаванні мы звярнуліся да 9 перакладаў Евангелля паводле Мацвея на сучасную беларускую мову: Лукі Дзекуця-Малея і Антона Луцкевіча (Лодзь, 1926–1927; Хельсінкі, 1931; Лондан, 1948; Таронта, 1991); Вінцэнта Гадлеўскага (Вільня, 1939); Яна Станкевіча (Нью-Ёрк, 1973); айца Мікалая (Мацукевіча) (Таронта, 1988); Анатоля Клышкі (Мінск, 1989–1992); Біблейскай камісіі Беларускай праваслаўнай царквы (Экзархат) (Мінск, 1991; 2007); Васіля Сёмухі (Мінск, 1995, 2002); Міхася Міцкевіча (Мічыган, ЗША, 1998); Уладзіслава Чарняўскага (Мінск, 1999; 2003). У кожным з перакладаў было даследавана 150 вершаў (3 выбаркі па 50 вершаў) з тэкстаў розных жанрава-стылістычных тыпаў: афарызмаў, наратыўных і аргументатыўных фрагментаў.